

Бранка ТОШИЋ

Географски институт "Јован Цвијић", Београд

## Типологија насеља на основу примењеног истраживања

### *Typology of settlements according to the applied research*

**Извод:** Метод је заснован на коришћењу неколико кључних критеријума: величина насеља, структура делатности и функција насеља у мрежи. По свом приступу је квалитетивно-квантитативног карактера, са прецизним мерилима изведеним из појединих критеријума. Метод је омогућио да се на истраживаном подручју издвоји више типова и варијетета типова насеља и да се тако дубље сагледа и прецизније дефинише организација насеља у мрежи.

**Кључне речи:** критеријум, тип, величина насеља, структура делатности, дневна миграција, град, градско насеље, аграрно насеље.

**Abstract:** This method is based on the usage of the few main importance of settlement in the network. According to the access, this method has quantitative-qualitative character with precise norms resulted from the separate criterions. Method has enabled setting apart a few types and sort of types of the settlement of the prospecting. In that way the settlement network organization could be deepen perceived and more precise defined.

**Key words:** criterion, type, size of settlement, active structure, daily migration, town, urban settlement, agrarian settlement.

### Увод

Истраживања у области географије насеља условљена су чињеницом да развој насеља на неком простору није могућ без конституисања њихове стабилне организације чију окосницу чине градови.

Један од најважнијих корака у научном прилазу проблему мреже градова и осталих насеља односи се на њихово класификовање и одређивање типолошких група. Тип насеља није могуће дефинисати без утврђивања карактеристика насеља на истраживаном подручју, њихове структуре, процеса развоја, опремљености простора, организације појединих функција - становање, рад, инфраструктура и сл. (Лушић Љ. 1991).

Да би се дошло до одговора о томе какви структурни и величински односи могу бити мериторни за дефинисање типа насеља, полазно опредељење у истраживању критеријума за дефинисање мреже насеља је да се испитају основни критеријуми за типолошко одређење мреже.

### Метод за типологију насеља на основу истраживања насеља Подрињско-колубарског региона

На основу проучавања карактеристика мреже насеља северозападног подручја средишње Србије, Подрињско-колубарског региона, или Мачванског и Колубарског округа, постављен је метод за типологију насеља.

Овај метод заснован је на коришћењу неколико кључних критеријума: величина насеља, структура делатности и функција насеља у мрежи.

Таб. 1 - Критеријуми за тип насеља (Тошић Б. 1996.)

Tab. 1. - Criteria for tipe of settlement

Тип насеља	Број становника	Број активних становника у Т+Q сектору	Удео Р сектора у активном становништву	Удео дневних миграната у S и Т+Q сек
Град	> 5000	> D	< 10%	-
Развијено градско насеље	а) > 5000 б) < 5000	$E < T+Q < D$	$\begin{cases} < 50\% \\ < 25\% \end{cases}$	$\begin{cases} < 25\% \\ < 50\% \end{cases}$
Градско насеље	а) > 1000 б) > 1000	< E	$\begin{cases} < 25\% \\ < 50\% \end{cases}$	< 25%
Специјализовано неаграрно насеље	-	-	< 10%	-
Неаграрно насеље	-	-	< 25%	-
Мешовито насеље	-	-	25-50%	-
Неаграрно при-градско насеље	а) > 5000 б) < 5000	-	< 25%	$\begin{cases} 25-50\% \\ > 50\% \end{cases}$
Мешовито при-градско насеље	-	-	25-50%	> 50%
Аграрно насеље	-	-	> 50%	-

Скраћенице у табели имају следећа значења: Р = примарни сектор, S = секундарни сектор, Т Q = терцијарно-квартарни сектор; D = процењен број активног становништва у терцијарно-квартарном сектору делатности за насеље од 10000 становника, E = процењен број активног становништва у терцијарно-квартарном сектору делатности за насеље од 5000 становника.

По свом приступу је квалитативно-квантитативног карактера са прецизним мерилима изведеним из појединих критеријума.

Метод је омогућио да се на истраживаном подручју издвоји широк спектар типова и варијетета типова насеља.

Критеријуми који су коришћени за ове потребе су:

- број становника,
- број активних становника у терцијарно-квартарном сектору,
- удео активног становништва у примарном сектору,
- удео дневних миграната у активном становништву секундарног и терцијарно-квартарног сектора,
- општински центар и
- положај насеља.

Према постављеним критеријумима и граничним вредностима издвојени су следећи типови насеља:

- град,
- развијено градско насеље,
- градско насеље,
- специјализовано неаграрно насеље,
- неаграрно насеље,
- мешовито насеље,
- неаграрно приградско насеље,
- мешовито приградско насеље и
- аграрно насеље.

При дефинисању типа насеља у првом кораку су издвојени градови.

У еволуцији дефинисања града могу се запазити различити критеријуми. Код ранијих дефиниција привредна важност града имала је одлучујућу улогу. Касније, између два рата, у комплекснијим схватањима града, осим функцијских, узимају се у обзир и морфолошка и друга обележја (Дунчић Д, 1991; Којић Б, Симоновић Б. 1974).

Овде прихваћени критеријуми за дефинисање града су (Вељковић А. 1991):

- да су насеља већа од 5000 становника,
- да имају развијену структуру делатности,
- да се испољавају као центри околног простора и
- да се развијају брже од осталих насеља.

Као насеља са развијеном структуром делатности издвојена су она са мање од 10% активног становништва у примарном сектору делатности, пописано према месту становања.

Услов да се насеља испољавају као центри околног простора оцењен је преко величине насеља и броја активних становника у терцијарно-квартарном сектору делатности. То значи да треба да постоји велика правилност између броја активних становника у терцијарно-квартарном сектору делатности, с једне стране и броја становника на територији општина Србије, с друге стране.

Минимум активних становника у терцијарно-квартарном сектору који одговара комплексној функцијској структури града, утврђен је посебним методом за насеље од 5000 и за насеље од 10000 становника (вредности Е и D у табели).

Да би се насеље брже развијало од других насеља потребно је да је у њему био бржи пораст становника и (или) да су промене у структури делатности биле интензивније него у околним насељима.

За анализу насеља без обзира о којој класификацији се ради, незаобилазна полазна тачка је величинска структура. У овом случају број становника имао је значаја код издвајања градова и осталих градских насеља.

Развијена и остала градска насеља, поред градова, обухватају све општинске центре посматраног подручја који се јављају као центри развоја околног простора (градови) или нуклеуси центара раста (градска насеља) који имају знатно слабију поларизациону снагу. Чињеница да се ради о општинским центрима је критеријум који издваја градове и сва градска насеља од осталих насеља истраживаног подручја (Тошић Б. 1996).

Међу градским насељима издвојено је више варијетета у зависности од броја становника, минимума активних становника у терцијарно-квартарном сектору (насеље са вредностима између процењених вредности за насеља од 5000 до 10000 становника припада развијеном градском, а насеље са вредностима нижим од процењене за насеље од 5000 становника - градском насељу).

Њихова два варијетета зависе од учешћа примарног сектора у активном становништву, а ове вредности су у међусобној зависности од броја становника и односа дневних миграната у секундарном и терцијарно-квартарном сектору делатности. Овај индикатор о учешћу броја миграната показује значај насеља као центра рада.

Градска насеља имају мање од 50% активних становника у примарном сектору делатности и мање од 50% у уделу дне-

вних миграната у секундарном и терцијарно-квартарном сектору, пописано према месту становања, а друга гранична вредност за оба критеријума је 25%.

Истраживања су показала да бањска и туристичка места могу имати различит број становника, веома висок удео активног становништва у секундарном и терцијарно-квартарном сектору делатности, а низак удео становништва у примарном сектору делатности. По овим квантитативним својствима таква насеља би се сматрала градовима или градским насељима. Али како на истраживаном подручју немају комплексну функцијску структуру и не задовољавају један или два критеријума за дефинисање града (да се не развијају брже од осталих насеља и да не утичу на развој околних насеља) сврстана су у тип специјализованих неаграрних насеља.

Исти је случај са другим, приградским насељима, нарочито у околини великих градова, чија је структура активног становништва развијена, али која немају развојни утицај на околна насеља и са релативно великим су учешћем дневних миграната (преко 50%, или нижим учешћем уколико је на њиховој територији лоциран неки од индустријских погона).

Тако су и приликом овог истраживања, у зависности од учешћа примарног сектора у активном становништву издвојена неаграрна (до 25%) и мешовита приградска насеља (25-50%).

Од осталих сеоских насеља према уделу аграрних делатности са истим граничним вредностима издвојена су неаграрна и мешовита насеља.

Најзад, сва остала насеља са високим учешћем примарног сектора, преко 50%, припадају аграрним насељима.

### Закључак

Тежиште метода за типологију насеља, који је заснован на примењеним истраживањима на територији Подрињско-колубарског региона, има специфичан приступ, критеријуме и мерила за издвајање различитих типова насеља.

При дефинисању појединих типова насеља једни критеријуми су имали кључни, а други допунску улогу.

Основни критеријуми код издвајања градова и градских насеља су број становника, удео активног становништва у појединим секторима и административни значај - општински центри.

Кад је реч о приградским насељима основни критеријуми су географски положај, удео дневних миграната у секундарном и терцијарно-квартарном сектору и удео активног становништва у примарном сектору делатности.

Кључни критеријум при дефинисању осталих насеља је удео активног становништва у примарном сектору делатности.

Допунски критеријуми, поред основних, омогућили су одређивање више варијетета типова насеља.

Овај метод омогућио је да се прецизније истражи, дубље сагледа и поузданије дефинише склоп и организација мреже насеља на подручју северозападног дела средишње Србије. Могуће је, такође, тестирати његову примену у истраживању насеља других подручја средишње Србије.

### S u m m a r y

Method for settlement typology is based on applied investigation on the Podrinjsko-kolubarski region. Method has a specific approach and criterions for setting apart different types of settlements.

The basic criterions for setting apart towns and urban settlements are the number of inhabitants, active population structure regarding activity sectors and administrative position - municipality centers.

The basic criterions for suburban settlements are geographic situation, participation of daily migrants in the secondary and tertiary-quaternary sector and participation of the active population in the primary sector.

The main criterion in defining other settlements is participation of the active population in the primary sector.

Supplementary criterions, besides the basic, made possibility to define many settlement sort of types.

This method has enabled more precisely investigation and defining complex and organization of settlements network in the north-west part of central Serbia.

### Л и т е р а т у р а

1. Вельковић А: Градови - центри развоја у мрежи насеља Србије. - Београд: Географски институт "Јован Цвијић" САНУ, 1991. - (Зборник радова, књ. 43).
2. Дунчић Д: Неки статистички критеријуми за дефинисање и класификацију градова, Параметри и критеријуми за дефинисање урбане мреже.- Нови Сад: Завод за урбанизам Војводине, 1991.
3. Којић Б, Симоновић Ђ: Сеоска насеља Србије. - Београд, 1974.
4. Пушић Љ: Основни критеријуми за типолошко одређење урбане мреже, Параметри и критеријуми за дефинисање урбане мреже. - Нови Сад: Завод за урбанизам Војводине, 1991.
5. Тошић Б: Насеља Подрињско-колубарског региона. - Београд: Задужбина Андрејевић, 1996.